

DARIUSZ WIERZCHOŚ

ARCHIWUM AKT NOWYCH W WARSZAWIE

MICHAŁ PRZYBOROWSKI

SZCZECIN

**ANARCHIZM POLSKI W LATACH 1918-1926.
NA DRODZE DO UTWORZENIA
ANARCHISTYCZNEJ FEDERACJI POLSKI****Początki walki o polską utopię**

Anarchizm na ziemiach polskich swój największy rozkwit osiągnął w latach 1905-1907 na terenie zaboru rosyjskiego. Jednakże w wyniku wielu represji, do których doszło przed wybuchem I wojny światowej, ruch ten znalazł się w stanie niemal całkowitego rozbitcia. Nieco inaczej sytuacja przedstawiała się w Galicji. Ze względu na liberalne podejście władz austriackich Polacy mieli pewne swobody polityczne, dzięki czemu działali bez większych przeszkód. W Krakowie przed wybuchem I wojny powstała między innymi grupa Augustyna Wróblewskiego wydająca w latach 1912-1913 „Sprawę Robotniczą”, która ze względu na swój anarchistyczny charakter stała się obiektem żywego zainteresowania władz. Skutkowało to różnorakimi represjami. Dopiero upadek państw zaborczych, wycieńczenia I wojną światową, oraz odzyskanie niepodległości przez Polskę stworzyły warunki, w których anarchiści próbowali ponownie działać.

Pierwsze oznaki aktywności pojawiły się wraz z wybuchem rewolucji rosyjskiej w 1917 roku. Echa tamtejszych wydarzeń dotarły do Warszawy, gdzie w tym samym roku powstała anarchokomunistyczna grupa „Chleb i Wolność”¹. Współtworzyli ją ludzie wywodzący się z Polskiej Partii Socjalistycznej – PPS i Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy – SDKPiL, a także żydowscy anarchokomuniści². Podstawą oddziaływania na społeczeństwo był strajk, akcja propagandowa, demonstracje uliczne i terror ekonomiczny³. Organizacja przetrwała do 1919 roku, gdy w zwią-

¹ J. Straszewski, *Anarchiści w Polsce – zarys historii ruchu*. Relacja spisana przez Jana Straszewskiego udostępniona przez rodzinę, kopia w posiadaniu autorów.

² Tamże.

³ Tamże.

ku z zewnętrznymi naciskami i oskarżeniami ze strony partii politycznych musiała zawiesić działalność⁴. Do czasu odzyskania niepodległości w 1918 roku wiadomo tylko o jednostkowych aktach otwartej działalności podejmowanych przez anarchistów, głównie na terenie Warszawy⁵.

W ogniu wojny

Podjęcie zorganizowanej działalności przez stołecznych anarchistów przypadło na niezwykle trudny moment, gdy rozpoczynał się konflikt polsko-bolszewicki. W początkach 1920 roku na terenie Warszawy powstała zwarta grupa, której trzon stanowili żydowscy działacze, uczestnicy ruchu anarchistycznego z lat 1904-1907⁶. Wywodzili się przeważnie z białostockich grup anarchistycznych (Sławków i Kryniki), Federacji Grup Anarchokomunistycznych Polski i Litwy oraz Warszawskiej Grupy Anarchistycznej „Międzynarodówka”⁷. Być może mieli związki z działającą wówczas na terenie stolicy Warszawską Sekcją Anarchistów Uniwersalistów, której udało się w 1921 roku opublikować w związku ze śmiercią Piotra Kropotkina, pamiątkową broszurę i jeden numer pisma „Frajhajts Sztime”⁸. Tymczasem jednak sytuacja polityczna związana z wojną polsko-bolszewicką rozwijała się niekorzystnie dla Polski, a Armia Czerwona zbliżała się do Warszawy.

Dotychczas w badaniach naukowych nie wspomniano o stanowisku, jakie wobec ofensywy kijowskiej czy zbliżającej się konfrontacji pod Warszawą zajęli polscy anarchiści. Powszechna jest nadal teza, iż zwolennicy idei trzeciej rewolucji wsparli komunistów, jednak niepoparta żadnymi dowodami. Rozpatrując ten problem, należy skupić się na doświadczeniach ruchu anarchistycznego, zwłaszcza tego z terenów rosyjskich. Bolszewicy od początku nie akceptowali poglądów propagowanych przez anarchistów. Ich negatywny stosunek do tej idei można było zaobserwować już w trakcie rewolucji 1905 roku. Włodzimierz Lenin i skupieni wokół niego działacze odrzucali koncepcje anarchistyczne dotyczące prowadzenia walki rewolucyjnej, jak też egzystencji w warunkach pokoju. Uważali, że to wynaturzone wymysły burżuazyjnego indywidualizmu⁹. Z czasem było tylko coraz gorzej. Pomimo krótkotrwałego sojuszu podczas przewrotu październikowego stosunek kierownictwa partii bol-

⁴ Tamże.

⁵ Na spotkaniu zorganizowanym przez „Wiedzę Robotniczą”, poświęconemu wyborom do warszawskiej gminy żydowskiej, anarchiści wystąpili z otwartą krytyką socjaldemokratów oraz polskich komunistów, zarzucając im ugodowość i niekonsekwencję w działaniu. *Esdecy, a gmina żydowska*, „Głos Żydowski”, 31 maja 1918, nr 21, s. 21.

⁶ J. Straszewski, *Anarchiści w Polsce...*; E. Hirschauge, *Troym in farvirklekhung*, Tel Awiw 1964, s. 31, 35-36, 41-42.

⁷ J. Straszewski, *Anarchiści w Polsce...*

⁸ Międzynarodowy Instytut Historii Społecznej w Amsterdamie (dalej: IISH), Spuścizna Ugo Fedeli, sygn. 567, k. 202.

⁹ Tamże; W. Potkański, *Terroryzm na usługach lewicowych i anarchistycznych w Królestwie Polskim do 1914 roku*, Warszawa 2014, s. 323.

szewickiej do anarchistów zaostrzał się coraz bardziej¹⁰. Bolszewicy otwarcie dążyli do całkowitego przejęcia władzy i tym samym uświadamiali anarchistom, że ich walka polityczna ma inne cele¹¹. Niemal natychmiast zaczęli również spychać na margines polityczny działaczy anarchistycznych. Ci zaś w naturalnym odruchu szybko zajęli stanowisko antybolszewickie¹². Po przeniesieniu stolicy z Piotrogradu do Moskwy w marcu 1918 roku dla bolszewików problemem okazały się prężnie działające tam federacje anarchistyczne¹³. Zdecydowali się zatem na niezwłoczną likwidację przeciwnika, który w owym czasie szybko powiększał swój stan posiadania w mieście, a jednocześnie dążył do wywołania trzeciej rewolucji¹⁴. W dniach 11-13 kwietnia 1918 roku bolszewicy w krwawy sposób rozprawili się z anarchistami¹⁵. Niewielu członków bądź sympatyków idei opowiedziało się wówczas po stronie bolszewików¹⁶. Reszta działaczy, którzy ocaleli z akcji pacyfikacyjnych, przeszła do otwartej walki, organizując zamachy bądź wступując do formacji anarchistycznych, między innymi do oddziałów Nestora Machny¹⁷.

Wydarzenia z okresu przewrotu październikowego i wojny domowej w Rosji znane były również polskim anarchistom¹⁸. Wielu z nich było świadkami pacyfikacji i antyanarchistycznej krucjaty na terenach byłego imperium carów. Owe doświadczenia nie ułatwiały działalności anarchistom w Polsce, a co gorsza, stawiały ich w trudnej sytuacji, oficjalnie bowiem nie popierali oni istnienia niepodległego państwa¹⁹. Rzutowało to na ich opinie wśród społeczeństwa polskiego, które po długim okresie zaborów podjęło się obrony granic Polski przed bolszewicką nawałą. Antyanarchistyczna postawa ówczesnego społeczeństwa wynikała, jak wskazał Aleksander Łaniewski w swoim artykule pt. *Wizerunek anarchistów i anarchii na łamach „Robotnika” i „Naprzodu” (1892-1927)*, z tego, iż nie postrzegało ono anarchizmu według miary Piotra Kropotkina czy Michaiła Bakunina jako doktryny funkcjonującej na zasadach pomocy wzajemnej, solidarności czy poszanowania praw wolności²⁰. W odczuciu szerokich mas społeczeństwa polskiego okresu międzywojnia anarchizm był kojarzony głównie z brakiem zasad, chaosem i zapaścią²¹. Takie rozumo-

¹⁰ M. Wichrowski, *Anarchizm rosyjski w XX w.*, „Mać Parjadka” 1994, nr 11 (29), s. 7.

¹¹ *Rewolucja październikowa a anarchizm*, „Wyzwolenie”, 7 listopada 2007, s. 3.

¹² Tamże.

¹³ P. Malkow, *Zapiski komendanta Kremla*, Warszawa 1977, s. 246-247.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Podobne akcje do moskiewskiej bolszewicy przeprowadzili w Piotrogradzie, Smoleńsku i Wołogdzie. W.A. Sawczenko, *Nestor Machno*, Charkiw 2005, s. 48-49; J. Bandrowski, *Wściekłe psy*, Warszawa 2005, s. 245-248; P. Malkow, *Zapiski komendanta Kremla...*, s. 247-249, 257.

¹⁶ *Krasnaja kniga WCzK*, t. I, red. A.S. Wielidow, Moskwa 1989, s. 18.

¹⁷ M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce*, Poznań 2012, s. 51-59, 144-145; P. Malkow, *Zapiski komendanta Kremla...*, s. 332-338; *Krasnaja kniga...*, s. 217.

¹⁸ *Esdecy, a gmina żydowska...*, s. 21.

¹⁹ Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie (dalej: AIJPL), Fotokopie Akt Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza, sygn. T. 2.

²⁰ A. Łaniewski, *Wizerunek anarchistów i anarchii na łamach „Robotnika” i „Naprzodu” (1892-1927)*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 4, s. 24-25.

²¹ Tamże, s. 25.

wanie stawiało znak równości między bolszewizmem (komunizmem) i anarchizmem²².

Było to oczywiście błędne założenie, bowiem wielu anarchistów (w tym polskich) nie podzielało rozwiązań bolszewickiego komunizmu. Zaliczały się do nich te, które wprowadziły w latach 1917-1918 organy władzy charakterystyczne dla scentralizowanego państwa oraz rozbudowały aparat opresji i przymusu. Takie postępowanie w ich mniemaniu godziło w zasadę dobrowolności, federalizmu i oddolnej organizacji społeczeństwa. Wiadomo, iż w najgorętszym czasie polskie środowiska anarchistyczne otrzymały ideologiczne wsparcie od rosyjskich anarchoindywidualistów, którzy byli w opozycji do bolszewików. Na łamach wydawanej przez siebie gazety „Pochodnia” potępiali marsz Armii Czerwonej w kierunku Polski oraz masowe grabieże dokonywane na terenie Ukrainy i Białorusi przez czerwonoarmistów²³. Piętnowali również komunistów za szafowanie życiem rosyjskich chłopów i robotników. Uważali, że w związku z mobilizacją po stronie radzieckiej główny trzon armii stanowiły właśnie te dwie grupy społeczne, siłą przymuszone do służby²⁴.

Gdy opadł kurz bitewny

Wydarzenia wojny polsko-bolszewickiej wpłynęły na zaprzestanie działalności przez anarchistów. Po jej zakończeniu mogli wznowić swoją aktywność, z czego skorzystali. W 1921 roku na terenie stolicy powstała grupa „młodzieżowa”. Jej członkami byli uczniowie żydowscy rekrutujący się z prestiżowego gimnazjum „Chinuch” mieszczącego się przy placu Krasiańskich 3²⁵. Inicjatorem tej organizacji był romanista Abraham Gross, noszący pseudonim „Stary”, wywodzący się ze środowiska działaczy anarchistycznych pierwszej dekady XX wieku²⁶. Ideowymi wychowankami Grossa byli Beniamin Goldberg (Nioma, Maxime Ranko, Jerzy Borejsza), Salomon „Andrzej” Filmus, Eliezer Hirschauge i Henryk Kaliski²⁷. W skład grupy weszli również Aleksander Grynberg oraz Halina Słowik²⁸. Uczniowie ci w sposób

²² Tamże.

²³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Instytucje wojskowe, Naczelne Dowództwo WP, 1918-1939, sygn. 296/I-44, k. 115-116.

²⁴ Tamże, k. 116.

²⁵ B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański. Przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce*, Olsztyn 1995, s. 23; E. Hirschauge, *Troym in farvirklehung...*, s. 34.

²⁶ Gross przed rewolucją przyjaźnił się z Janem Waclawem Machajskim, AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Jan Straszewski, sygn. 5579, k. 25; E. Hirschauge, *Troym in farvirklehung...*, s. 31; B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański...*, s. 23.

²⁷ AAN, KC PZPR, Biuro Spraw Kadrowych,teczka osobowa, Jerzy Borejsza, sygn. 237/XXIII-15, k. 1; AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Jan Straszewski, sygn. 5579, k. 25; B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański...*, s. 23; E. Hirschauge, *Troym in farvirklehung...*, s. 31-32, 34-36, 46.

²⁸ E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza – biografia polityczna*, Warszawa 2009, 41; B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański...*, s. 23.

zorganizowany prowadzili agitację ustną wśród młodzieży gimnazjalnej. W 1922 roku, zatrudniwszy się jako wykładowcy w instytucjach kulturalnych działających przy „klasowych” związkach zawodowych²⁹, podjęli pierwszą próbę akcji propagandowej wśród robotników³⁰. Grupa młodzieżowa w odróżnieniu od starych działaczy sformułowała swe poglądy w duchu anarchosyndykalizmu i na zewnątrz występowała pod nazwą Warszawska Grupa Młodzieży Anarchistycznej³¹. Oprócz Abrahama Grossa podobną działalność prowadzili również Hirsz Menes Frajnd³² i znany ze swej działalności w Żydowskiej Organizacji PPS Mojżesz Kaufman – „Mezryczer”³³. Według Eliezora Hirszauga Kaufman w tamtym okresie głosił hasła anarchistyczne i pełnił podobną funkcję edukatora wśród młodzieży jak Gross³⁴.

Niezależnie od wymienionych grup formowało się środowisko skupione wokół Konrada Świerczyńskiego. Ten uczestnik szturm na Pałac Zimowy w Petersburgu podczas rewolucji październikowej w 1917 roku wrócił do kraju w 1919 roku³⁵. Przypadkiem w 1921 roku w księgarni spółdzielni „Książka”³⁶ przy ulicy Kruczej nawiązał kontakt z Marią Orsetti³⁷. Za jej pośrednictwem poznał innych członków grupy o zapatrywaniach anarchistycznych, byli to między innymi Jan Hempel i Jan Zawada³⁸. Niezależnie od grupy skupionej wokół Marii Orsetti Świerczyński nawiązał kontakt z Józefem Gołędzinowskim, który już wcześniej współpracował zarówno z Hempem, jak i Orsetti³⁹. W późniejszym okresie, po odejściu Marii Orsetti ze spółdzielni „Książka”⁴⁰, Świerczyński założył w 1924 roku filię księgarni „Książki”,

²⁹ Związki zawodowe reprezentujące klasę pracowników najemnych wykonujących pracę fizyczną i nieposiadających środków produkcji.

³⁰ *Zehn Jahre Geschichte des Anarchismus in Polen (1919-1929). Ein Bericht sympathisierender polnischer Genossen*, „Die Internationale” 1930, nr 6, April, s. 132.

³¹ M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce...*, s. 81.

³² Pochodził z Galicji. Przed I wojną był członkiem eksperymentalnych komun anarchistycznych w Niemczech. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę zamieszkał w Falenicy. E. Hirschauge, *Troym in farvirklekhung...*, s. 36-38.

³³ Tamże, s. 40.

³⁴ Tamże.

³⁵ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Konrad Świerczyński, sygn. 5922, k. 15.

³⁶ Założona zimą 1918 r. z pomocą Antoniny Sokolicz (Antoniny Merkel) i Jana Hempla w celu wydawania, skupu i sprzedaży literatury lewicowej; mieściła się przy ulicy Kruczej 26. S. Kornarski, *Maria Orsetti*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXIV, Wrocław i in. 1979, s. 259; K.M. Cwynar, *Maria Paulina Orsetti – krzewicielka idei kooperantyzmu*, „Sofia” 2012, nr 12, s. 327; *Pożyteczna placówka księgarsko-wydawnicza p.n. „Książka” w Warszawie*, „Stołeczny Kurier Wieczorny”, nr 32, 6 listopada 1924, Rok 1, s. 3.

³⁷ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Konrad Świerczyński, sygn. 5922, k. 28; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista...*, s. 41, 46.

³⁸ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Konrad Świerczyński, sygn. 5922, k. 28.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Odeszła w wyniku nieporozumień z Janem Hempem, które wyniknęły, gdy ten skrzył w stronę marksizmu. Archiwum Centralnej Rady Związków Zawodowych (dalej: ACRZZ), Teczka osobowa Józefa Dominko, sygn. 996, k. 5-6.

która mieściła się na targowisku przy Placu Kercelego⁴¹. Dzięki prowadzonej tam sprzedaży prasy rewolucyjnej udało się pozyskać na rzecz ruchu anarchistycznego nowe osoby. Działalność filii „Książki” trwała do 1926 roku⁴². W tym okresie Świerczyński pozostawał w stałej orbicie zainteresowań policji. Z tego powodu był kilkakrotnie aresztowany, a prasa i książki, które sprzedawał, ulegały konfiskacie⁴³.

Nawiązywanie kontaktów i współpracy

Środowisko warszawskie w tamtym okresie miało ograniczone kontakty z grupami w Polsce i za granicą. W związku z tym grupa młodzieżowa zawiesiła czasowo działalność propagandową i zajęła się próbą odnalezienia innych istniejących na terenie kraju grup i osób oraz nawiązywaniem kontaktów z zagranicą, w czym szczególnie inicjatywę wykazał Benjamin Goldberg⁴⁴.

Najszybciej nawiązano współpracę z anarchosyndykalistycznym Międzynarodowym Stowarzyszeniem Robotników – MSR. Na kongresie założycielskim MSR, odbywającym się w Berlinie (25 grudnia 1922–2 stycznia 1923 roku), pojawiły się reprezentacje anarchosyndykalistów z Ameryki Południowej, Skandynawii, Stanów Zjednoczonych, Francji, Hiszpanii i Niemiec⁴⁵. Reprezentantem „grup” z Polski był Aleksander „Sasza” Grynberg⁴⁶.

Nie wiadomo, czy oprócz Grynberga na kongresie w Berlinie byli jeszcze przedstawiciele z Polski. Na kilka miesięcy przed tym kongresem, w połowie 1922 roku funkcjonariusze Policji Państwowej aresztowali w Tczewie parę polskich „anarchistów – terrorystów” – Szmula Kamińskiego vel Barona i Nechamę Londyńską⁴⁷. Oświadczyli oni wówczas, że podążają na kongres anarchistyczny mający odbyć się w Berlinie⁴⁸. W toku śledztwa funkcjonariusze ustalili, iż zatrzymani mieli przy sobie odezwę rosyjskich anarchistów działających w Wolnym Związku Anarchistów, którego członkiem był Szmul Kamiński⁴⁹. Natomiast w przypadku Nechamy Londyńskiej ustalono, że nie miała ona związków z ruchem anarchistycznym⁵⁰.

Dzięki zdobytym kontaktom na kongresie w Berlinie grupie młodzieżowej udało się nawiązać współpracę z anarchosyndykalistami z niemieckiej części Górnej Ślą-

⁴¹ E. Hirschauge, *Troyen in farvirklehung...*, s. 63-64.

⁴² AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego, teczka osobowa, Konrad Świerczyński, sygn. 5922, k. 29.

⁴³ P.L. Marek, *Na krawędzi życia, wspomnienia anarchisty, 1943-1944*, Kraków 2006, s. 10-11.

⁴⁴ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego, teczka osobowa Jana Straszewskiego, sygn. 5579, k. 25.

⁴⁵ Tamże, k. 26.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ AAN, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Toruniu, sygn. 283/I-3, k. 125.

⁴⁸ Tamże, k. 138.

⁴⁹ Kamiński podczas przesłuchania utrzymywał, że w 1906 r. podczas ucieczki z Pawiaka pomagał mu Józef Piłsudski. Tamże, k. 129, 139.

⁵⁰ Była działaczką PoalejSyjon. Tamże, k. 136.

ska. Na tamtejszym terenie w latach 1918-1919 na fali wydarzeń rewolucyjnych związał się prężny ruch strajkowy⁵¹. Wykrystalizowały się wówczas dwa nurty sprzeciwu robotniczego – komunistyczny i anarchosyndykalistyczny. Komuniści w szeregach Komunistycznej Partii Niemiec – KPD skupili wokół siebie niezadowolonych socjaldemokratów, których rozczarowała brutalna postawa Państwowego Komisarza Rzeszy dla Górnego Śląska, socjaldemokraty Otto Hörsinga⁵². Drugim nurtem byli anarchosyndykaliści z Unii Wolnych Robotników Niemiec – FAUD. W ich szeregach działał Paweł Czakon, przewodniczący organizacji z Bytomia, i Roman Baron z Gliwic. Podjęli oni jako pierwsi kontakt z warszawskimi działaczami⁵³. Trzecią osobą, która miała znaczny wpływ na działania polskich anarchistów, był pochodzący z Raciborza Tomasz Pilarski⁵⁴. Dzięki ich pomocy i za ich pośrednictwem wydano drukiem pierwszą broszurę na temat anarchosyndykalizmu w języku polskim pt. *Zasady rewolucyjnego syndykalizmu*, sygnowaną przez Zjednoczenie Syndykalistów Polski⁵⁵. Cały jej nakład przemycono do Polski. W krótkim czasie broszura została rozproszona⁵⁶. Brak literatury propagandowej stanowił poważny problem dla rozwijającego się ruchu. Okazało się, że bez wsparcia materialnego i propagandowego grozi mu na terenie Polski regres⁵⁷. Już wcześniej zwracano się do Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników z prośbą o finansowe wsparcie planowanej serii wydawnictw w języku polskim i żydowskim⁵⁸. Do powyższych trudności doszły problemy natury ideologicznej. Sekretariat organizacji chciał jednak mieć wpływ na dobór merytoryczny planowanych pozycji⁵⁹. Środowisko warszawskie – składające się zarówno z anarchosyndykalistów, jak i anarchokomunistów – obawiało się, że wszystkie broszury musiałyby w takich warunkach mieć wydźwięk anarchosyndykalistyczny. Zażądano autonomii w doborze materiałów do publikacji, zobowiązując się jednocześnie do regularnego wydawania literatury informacyjnej na temat anarchosyndykalizmu⁶⁰. Negocjacje te, toczące się drogą korespondencyjną i w dodatku z zachowaniem wymogów konspiracyjnych, nie przyniosły w tym czasie żadnych rezultatów⁶¹.

Pomimo trudności wewnętrznych anarchiści warszawscy nie zaprzestali działalności. Okazją do przypomnienia o swoim istnieniu w Warszawie był odbywający się

⁵¹ R. Chwedoruk, *Syndykalizm rewolucyjny. Antyliberalna rewolta XX wieku*, Warszawa 2013, s. 229-231.

⁵² D. Nelles, *Internacjonalizm w trójkącie trzech krajów. Alfons Pilarski i anarchosyndykalizm na Górnym Śląsku podczas okresu międzywojennego*, Racibórz 2008, s. 2.

⁵³ *Die siebte Konferenz der Oberschlesien*, „Der Sindikalist” 1925, nr 24, Beilage, s. 1; D. Nelles, *Internacjonalizm w trójkącie...*, s. 4.

⁵⁴ AAN, Ministerstwo Administracji Publicznej, Teczka osobowa Tomasza Pilarskiego, sygn. 321/907 (b.p.); „Der Sindikalist” nr 24, 1925, Beilage, s. 1; D. Nelles, *Internacjonalizm w trójkącie...*, s. 4.

⁵⁵ *Zasady rewolucyjnego syndykalizmu*, Gliwice 1923.

⁵⁶ *Zehn Jahre Geschichte...*, s. 133.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże.

w stolicy w 1923 roku proces Nestora Machny. Wówczas to została rozpowszechniona przez Warszawską Grupę Młodzieży Anarchistycznej odezwa wzywająca do przeprowadzania akcji protestacyjnych na rzecz uwolnienia ukraińskiego atamana⁶². Oprócz tych akcji warszawskim anarchistom udało się nawiązać również współpracę z innymi środowiskami o podobnych poglądach. Terenem działań był Uniwersytet Ludowy, mieszczący się przy ulicy Oboźnej na tyłach Uniwersytetu Warszawskiego⁶³. Placówkę tę założyli działacze lewicowi o poglądach komunistycznych⁶⁴. Na prowadzonych tam wykładach zbierała się młodzież robotnicza i mieszczańska, pośród której nie zabrakło sympatyków anarchizmu⁶⁵. Wśród nich był wspomniany już Józef Golendzinowski – stolarz, czołowy warszawski działacz radykalnie lewicowych związków zawodowych. Sympatykiem anarchizmu i syndykalizmu był od 1916 roku. W latach 1917-1919 Golendzinowski działał w warszawskiej grupie „Chleb i Wolność”, należąc jednocześnie do SDKPiL, a od 1918 roku związany był z Komunistyczną Partią Robotniczą Polski – KPRP⁶⁶. Od 1922 roku Golendzinowski przewodził założonej przez siebie grupie polskich stolarzy, zwolenników anarchosyndykalizmu. Działała ona w ramach Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Drzewnego. Golendzinowski był jego sekretarzem generalnym⁶⁷. We współpracy z młodzieżą przygotowującą wykłady i dyskusje stolarzom udało się wkrótce zorganizować w swoim związku drugą grupę anarchistyczną⁶⁸. Na terenie Uniwersytetu Ludowego nawiązano także współpracę z czołową działaczką ruchu spółdzielczego – Marią Orsetti⁶⁹, zwolenniczką anarchokooperatyizmu, oraz z grupą skupioną wokół jej osoby⁷⁰.

W tym samym czasie dzięki pośrednictwu Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników udało się środowisku warszawskiemu nawiązać kontakt z niemiecką grupą anarchistyczną działającą w Wolnym Mieście Gdańsku⁷¹. Dzięki tej współpracy do Warszawy zaczęła trafiać regularnie zachodnioeuropejska prasa anarchistyczna, w tym także niemiecki tygodnik, organ FAUD – „Der Sindikalist”⁷².

⁶² A. Skirda, *Nestor Machno. Kozak swobody (1888-1934). Graždanskaja wojna i Borba za wolnyje sowiety w Ukrainie 1917-1921*, Paryż 2001, s. 215; M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce...*, s. 81

⁶³ AAN, Zbiór relacji działaczy ruchu robotniczego, Centralna Żydowska Organizacja Szkolna „CISZO”, Relacja Heleny Marek, sygn. R-188, k. 1.

⁶⁴ Tamże, k. 14.

⁶⁵ G. Wojciechowski, *Uniwersytet Ludowy*, [w:] *Komuniści. Wspomnienia o Komunistycznej Partii Polski*, Warszawa 1969, s. 183; *Zehn Jahre Geschichte...*, s. 133.

⁶⁶ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa Józefa Golendzinowskiego, sygn. 6465, k. 59.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ *Zehn Jahre Geschichte...*, s. 134.

⁶⁹ J. Wojciechowska, *Maria Orsetti. Niestrudzona reformatorka*, Warszawa 1985, s. 32; S. Konarski, *Maria Orsetti...*, s. 259; A. Piechowski, *Maria Orsetti*, mhs.org.pl/historia/leksykon-dzialaczy-spoldzielczych/orsetti-maria/ (dostęp 31.01.2015).

⁷⁰ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa Konrada Świerczyńskiego, sygn. 5922, k. 28; J. Dominko, *Z minionych lat: wspomnienia działacza spółdzielcy z okresu pracy na terenie Lublina*, Warszawa 1945, s. 53; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista...*, s. 41, 46.

⁷¹ *Zehn Jahre Geschichte...*, s. 133.

⁷² Tamże.

W świetle obowiązującego wówczas prawa działalność prowadzona przez warszawskich anarchistów była nielegalna. W tych warunkach nie istniała możliwość oficjalnego publikowania periodyków i książek. Możliwości techniczne nie pozwalały również na założenie własnej drukarni. Nawiązano co prawda kontakt z osobami oferującymi druk nielegalnie, jednak sumy, jakich wówczas żądano, przekraczały jeszcze w tym czasie możliwości finansowe ruchu⁷³. Problem ten starano się częściowo rozwiązać, stosując hektograficzną technikę powielania. Tym sposobem w 1923 roku ukazała się w Warszawie broszura Rudolfa Rockera *System rad czy dyktatura*⁷⁴. Jednak w perspektywie tego typu forma działalności okazywała się nieefektywna ze względu na koszt i prawne obostrzenia.

W związku z tym jesienią 1923 roku kilku działaczy zdecydowało się na przeniesienie działalności do Paryża i zorganizowanie tam sprawnie działającego ośrodka⁷⁵. W tamtym okresie anarchiści we Francji mieli pewną swobodę działania, zaś sam Paryż nadawał się do tego idealnie. Przebywało w nim bowiem wielu emigrantów i uciekinierów politycznych, w tym także anarchistów. Jednym z miejsc, gdzie odbywały się ich spotkania, był lokal Międzynarodowej Księgarni Społecznej, mieszczącej się przy Rue des Prairies 72⁷⁶.

Po przybyciu do Paryża polscy anarchiści powołali grupę, w skład której weszli między innymi Pola Kifel, Izaak Gurfinkel i Mojżesz Finkelsztajn. Jej członkowie założyli wydawnictwo „Nowa Epoka”, które wiosną 1924 roku opublikowało broszurę pt. *Czego chcą anarchiści?*⁷⁷. Była ona w dużej mierze poświęcona popularyzacji idei anarchosyndykalizmu⁷⁸. Grupa podjęła decyzję wysłania części egzemplarzy z 2000 nakładu do kraju. Pewną ich ilość udało wprowadzić się do legalnego obiegu⁷⁹. Broszura cieszyła się dość dużym powodzeniem i bardzo szybko rozeszła się wśród zainteresowanych⁸⁰. W następnym roku, już przy wsparciu sekretariatu Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników, „Nowa Epoka” opublikowała kolejne broszury. Były to prace Aleksandra Berkmana: *Powstanie kronsztadzkie*, *Tragedia Rosji* oraz *Partia komunistyczna i rewolucja rosyjska*⁸¹. Ich treść skupiona była na krytyce bolszewików i stworzonego przez nich państwa.

Tymczasem w Polsce na przełomie lat 1923-1924 warszawskim anarchistom udało się dotrzeć do grupy anarchosyndykalistów w Przemyślu oraz powiązanych z FAUD działaczy z Hajduków Wielkich (obecnie dzielnica Chorzowa), gdzie funk-

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże, s. 133-134.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Archiwum Prefektury Policji w Paryżu (dalej: APPP), Raport prefekta policji z września 1927 roku, sygn. BA 1899 (b.p.).

⁷⁷ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Jan Straszewski, sygn. 5579, k. 27; M. Przyborowski, *Wydawnictwo „Nowa Epoka” 1924-1930*, „Biuletyn Poznańskiej Biblioteki Anarchistycznej” 2007, nr 5, s. 100-105.

⁷⁸ *Czego chcą anarchiści?*, Paryż 1924.

⁷⁹ *Zehn Jahre Geschichte...*, s. 134.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże.

cjonowała Huta Bismarcka⁸². Natomiast w wyniku zaangażowania się Beniamina Goldberga w ruch Wolnego Harcerstwa⁸³ rozpoczęto ścisłą współpracę ze studencką grupą anarchistyczną w Krakowie, działającą w strukturach Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Życie”⁸⁴. W jej składzie znaleźli się między innymi: Chaja Unger, Aleksander Imich⁸⁵, Esfira Lużkówna, Taczo Petrow, Aniela Wolberg, Stanisław Zaremba i Kazimiera Żączkiewicz⁸⁶. Znaczący wpływ na krakowską grupę miał Taczo Petrow, który wraz z kilkoma innymi bułgarskimi anarchistami uciekł do Polski po przewrocie dokonanym w Bułgarii przez Aleksandra Cankowa⁸⁷. Dzięki jego kontaktom anarchiści działający w ZNMS „Życie” uzyskali swobodny dostęp do literatury anarchistycznej z Bułgarii i Francji⁸⁸. Najprawdopodobniej za pośrednictwem tej grupy aktywiści z Warszawy nawiązali kontakty z organizacją anarchistyczną z krakowskiej dzielnicy żydowskiej, którą powołał do życia na początku 1918 roku w Krakowie mieszkaniec Baranowa o nazwisku Fenstner⁸⁹. Jego grupa za cel obrała sobie „Jugend” – młodzieżową przybudówkę Poalej Syjon-Lewicy⁹⁰. Po

⁸² *Górny Śląsk. Konferencja anarcho-syndykalistów niemieckiego Górnego Śląska*, „Najmita”, nr 5, lipiec 1925, s. 5; *Arbeitrentlassung in Ober-Schlessien*, „Der Sindikalist” 1925, nr 35, s. 4; *Zehn Jahre Geschichte...*, s. 133.

⁸³ Była to luźna ideowo, nieposiadająca statutów, regulaminów, kierownictwa i pozbawiona zasady formalnego członkostwa organizacja. Skupiała ona starszych harcerzy, wobec których oficjalna organizacja harcerska zakończyła swe zadanie. Jej inicjatorem był jeden z czołowych działaczy PPS – Adam Ciołkosz. A. Friszke, *Adam Ciołkosz. Portret polskiego socjalisty*, Warszawa 2011, s. 31.

⁸⁴ Organizacja ta wyewoluowała z powstałych w 1917 roku na ziemiach polskich kół studenckich. Została założona przez osoby zbliżone do kręgów socjalistycznych, które nie miały sprecyzowanej przynależności partyjnej. Cztery lata po odzyskaniu niepodległości przez Polskę odbył się kongres zjednoczeniowy. Wtedy zaczęła funkcjonować pod nazwą Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej (Akademickiej). Po rozłamie, który miał miejsce w 1923 roku, z organizacji wydzielił się komunizujący Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Życie”. Celem twórców ZNMS „Życie” było dążenie do utworzenia wspólnej z innymi organizacjami i ugrupowaniami politycznymi platformy dialogowej. Dzięki niej anarchiści oraz syndykalisci razem z komunistami i socjalistami z PPS mogli podjąć rozmowy na tematy ideologiczne dotyczące również kształtu ówczesnej Polski, bez wdawania się w spory i walki, przyjmując za podstawę zasadę tolerancji poglądów. L. Woliniewska, *Pierwsze lata w Związku Niezależnej Młodzieży*, [w:] *PPS wspomnienia z lat 1918-1939*, t. 2, red. J. Cesarski, Warszawa 1987, s. 1117, 1120-1121; A. Pilch, *Lewica akademicka na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*, t. I, red. C. Bobińska, Kraków 1964, s. 298; H. Dobrowolski, *Ruch socjalistyczny wśród młodzieży Uniwersytetu Jagiellońskiego (1914-1918)*, [w:] *Postępowe tradycje młodzieży akademickiej w Krakowie*, oprac. H. Dobrowolski, M. Frančić, S. Konarski, Kraków 1962, s. 217-218.

⁸⁵ W 2014 roku Aleksander Imich został uznany za najstarszego człowieka żyjącego na Ziemi. Zmarł w wieku 111 lat. R. Blumenthal, *World's Oldest Man, Though Only Briefly, Dies at 111 in New York*, „The New York Times”, 9 lipca 2014, s. 16.

⁸⁶ AAN, Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Życie”, sygn. 238/1, k. 36; A. Pilch, *Lewica akademicka...*, s. 298

⁸⁷ Z. Młynarski, *Ludzie krakowskiego „Życia”*, [w:] *Cyganeria i polityka: wspomnienia krakowskie 1919-1939*, red. J. Bogucka-Ordyńcowa, Warszawa 1964, s. 66-67.

⁸⁸ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1199, k. 90.

⁸⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. 731, k. 10.

⁹⁰ Tamże.

węściu do organizacji rozpoczęto akcję agitacyjną pośród jej członków. Dzięki niej przejęto kontrolę nad organizacją i pozyskano kilku prominentnych działaczy, wśród których byli między innymi: Jakub Alster, Chaskiel Kleinberger i Rog Hass⁹¹. Działalność grupy została odkryta przez delegata Komitetu Centralnego Poalej Syjon i w związku z naciskami wewnątrzpartyjnymi wygasła⁹². Anarchiści z dzielnicy krakowskiej nie zaprzestali działalności całkowicie. Ożywił ją w 1925 roku Rafael Kestenbaum, były członek „Jugend”, który do końca roku pozyskał do działalności 8 osób⁹³. Jedną z nich był Saul Hirsch Weindling, który w niedalekiej przyszłości został technikiem Anarchistycznej Federacji Polski⁹⁴.

Dzięki osobistym kontaktom krakowskich studentów-anarchistów, których część pochodziła z Częstochowy, działacze warszawscy nawiązali również współpracę z tamtejszymi zwolennikami idei anarchicznej. Twórcą częstochowskiej grupy anarchistów był jeden z gimnazjalnych nauczycieli, bułgarski anarchista – Borys Demianow⁹⁵. Z jego inicjatywy powstała w 1922 roku grupa skupiająca uczniów częstochowskich gimnazjów, w której działali między innymi: Apolonia Breit, Karolina Broj-de, Herman Mühlstein, Zygmunt Krupicki, a także znani z działalności w krakowskiej grupie ZNMS „Życie” Aleksander Imich, Aniela Wolberg i Kazimiera Żaczkiwicz⁹⁶. W owym czasie nawiązanie współpracy grupy krakowskiej i warszawskiej zaowocowało powiększeniem się siatki kontaktów, co niesło za sobą nowe możliwości wymiany informacji oraz dystrybucji prasy i książek. Dzięki osobistym relacjom członków krakowskiej grupy w sieci powiązań pojawiła się grupa z Tarnowa i działacze z Przemyśla, których aktywność datuje się od 1918 roku⁹⁷.

W tym samym okresie na wschodnich kresach Rzeczypospolitej anarchiści przez długi czas penetrowali radykalne białoruskie ugrupowania⁹⁸. Jednym z nich był „Zielony Dąb” działający w powiecie stoleckim⁹⁹. Działo się to jednak niezależnie i bez kontaktów z innymi środowiskami w kraju¹⁰⁰.

Nowe impulsy

W 1925 roku z ruchem anarchistycznym związał się Jan Straszewski, zastępca sekretarza Warszawskiej Rady Związków Zawodowych – WRZZ. Zniechęcony

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ ANK, Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. 731, k. 12; AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1199, k. 266.

⁹⁵ ANK, Prokuratura Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 36.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ ANK, Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. 731, k. 12; Relacja Gołdy Konstantyn-Stettner spisana przez Guya Malouviere, pt. *Le groupe anarchiste de Przemyśl, Pologne (1920-1922)* – kopia w posiadaniu autorów.

⁹⁸ Biblioteka Narodowa, Materiały do Zet od Edwarda Czemia, sygn. 162266/3 (b.p).

⁹⁹ Podczas wyborów w 1922 roku Zielony Dąb współpracował ze Związkiem Rad Ludowych prowadzonych przez ZET. Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

praktykami ruchu komunistycznego w łonie WRZZ stał się orędownikiem rewolucyjnego syndykalizmu¹⁰¹. Pojawienie się Straszewskiego, człowieka o sporym już doświadczeniu w działalności politycznej i związkowej, zdynamizowało pierwsze próby koordynacji organizacyjnej ruchu anarchistycznego na skalę ogólnokrajową. Drugą osobą, która pobudziła warszawskich anarchistów do działania, był Löw Mejlach (po wojnie używał nazwiska Paweł Lew Marek), który w 1925 roku przeniósł się z Przemyśla do Warszawy¹⁰².

Dzięki stworzonej sieci kontaktów w połowie 1925 roku utworzono w Warszawie grupę koordynacyjną zajmującą się wymianą informacji pomiędzy wszystkimi istniejącymi w kraju grupami. W jej skład weszli Salomon Filmus, Jan Golendzinowski, Löw Mejlach i Jan Straszewski¹⁰³. Powstała w ten sposób nieformalna sieć zaczęła stosować na użytek wewnętrzny nazwę: Anarchistyczna Federacja Polski¹⁰⁴. Najprawdopodobniej nie była to jednak pierwsza tego typu inicjatywa. Rok wcześniej podjęto kroki zmierzające do stworzenia na terenie kraju federacji grup ściśle współpracujących ze sobą. W lutym 1924 roku przybyła do stolicy pociągiem z Berlina mieszkanka Krynek – Alta Lewin, którą przypadkowo aresztowano na dworcu¹⁰⁵. Podczas rewizji w jej bagażu ujawniono kilkadziesiąt fotografii Nestora Machno oraz liczną literaturę anarchistyczną w języku rosyjskim, angielskim i jidysz. Znalezione także pieczętę „Federacja grup anarchistycznych w Polsce”¹⁰⁶. Być może warszawscy anarchiści nie mogli legalnie wykonać takiej pieczęci na miejscu i zmuszeni byli sprawę załatwić za pośrednictwem działaczy berlińskich. Przy Lewin znaleziono również znaczne środki finansowe, służące najprawdopodobniej finansowaniu działalności w Polsce. Podczas przesłuchania Lewin wyjaśniła, iż od 1922 roku przebywała w Berlinie, gdzie zawarła znajomość z anarchistami różnej narodowości, których nazwisk nie chciała ujawnić¹⁰⁷. Najprawdopodobniej przyjazd Lewin miał służyć sprawdzeniu lub utworzeniu kanału przerzutowego dla ksiązek i prasy anarchistycznej do Polski¹⁰⁸.

¹⁰¹ W latach 1917-1918 Jan Straszewski należał do PPS. Następnie związał się z Komunistyczną Partią Rzeczypospolitej Polskiej – KPRP (1918-1925). AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Jan Straszewski, sygn. 5579, k. 30.

¹⁰² ACRZZ, Teczka osobowa Pawła Lwa Marka, Życiorys, sygn. 1237 (b.p.).

¹⁰³ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego,teczka osobowa, Jan Straszewski, sygn. 5579, k. 26.

¹⁰⁴ Tamże, k. 30; P.L. Marek, *Początki ruchu zawodowego w Krakowie w 1945 r.*, [w:] *Wspomnienia działaczy związkowych 1944-1972*, red. M. Korniluk, Warszawa 1974, s. 90.

¹⁰⁵ *W obronie wolnej myśli*, „Jutro”, nr 11, 27 IX 1924, Warszawa, s. 9; *Co robi Machno?*, „Słowo Pomorskie”, 08 III 1924, nr 57, s. 2; M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce...*, s. 87.

¹⁰⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: AP Bydgoszcz), Urząd Wojewódzki Pomorski, Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 4714, k. 94; AAN, Zbiór relacji działaczy ruchu robotniczego, *Życie komuny więźniów politycznych w kobiecym więzieniu „Serbia” w Warszawie*, Relacja Budzyńskiej Celiny, sygn. R. 182, k. 5; *W obronie wolnej myśli...*, s. 9; *Zehn Jahre Geschichte...*, „Die Internationale”, nr 7, Mai 1930, s. 155; M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce...*, s. 88.

¹⁰⁷ AP Bydgoszcz, Urząd Wojewódzki Pomorski, Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 4714, k. 94.

¹⁰⁸ M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce...*, s. 88.

Po zatrzymaniu Alty Lewin prokuratura warszawska doprowadziła do procesu. Lewin postawiono podobne zarzuty jak rok wcześniej Nestorowi Machno i oskarżono o próbę spisku przeciwko państwu polskiemu. Sprawa ta odbiła się szerokim echem, a prasa podawała, że był to „Pierwszy proces anarchistyczny w Polsce”¹⁰⁹. W następstwie procesu Altę Lewin skazano na cztery lata ciężkiego więzienia¹¹⁰.

W marcu 1925 roku grupa paryska rozpoczęła wydawanie miesięcznika „Najmita”. Pismo było skierowane głównie do polskich robotników we Francji, jednak znaczną jego ilość przemycano również do kraju¹¹¹. Na łamach gazety publikowano artykuły poświęcone teorii i praktyce anarchosyndykalizmu, a także informacje z Polski i ze świata¹¹². W ocenie Alfonsa Tomasza Pilarskiego tylko na terenie Górnego Śląska sprzedało się za pośrednictwem FAUD 250-300 egzemplarzy tego pisma¹¹³. Kariera periodyku nie była jednak długa z powodu ustawicznych represji ze strony władz francuskich i prób jego cenzurowania. Niemal po wydaniu każdego numeru policja nachodziła redaktora odpowiedzialnego za wydawanie pisma, domagając się wskazania faktycznych wydawców „Najmity”. Ze względów konspiracyjnych był nim francuski anarchista Pierre Lentente¹¹⁴. Polskie władze również z całą surowością zaczęły walkę z anarchistyczną gazetą. W czerwcu 1925 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało okólnik, na mocy którego „Najmita” został ogłoszony pismem w Polsce nielegalnym, zaś za jego rozpowszechnianie groziła kara więzienia¹¹⁵. W lipcu tego samego roku, po ukazaniu się zaledwie sześciu numerów, władze francuskie zakazały wydawania „Najmity”¹¹⁶. Jednakże paryska grupa nie zrezygnowała zupełnie z działalności. Po zaprzestaniu prac nad „Najmitą” już w lutym 1926 roku rozpoczęto wydawanie nowego tytułu w języku polskim „Walka”, który ukazywał się do 1930 roku¹¹⁷.

Osobą, która przyczyniła się do powstania obu pism, był mieszkający od wiosny 1924 roku we Francji roku Benjamin Goldberg¹¹⁸. Działał on aktywnie we francu-

¹⁰⁹ AP Bydgoszcz, Urząd Wojewódzki Pomorski, Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 4714, k. 92; *Pierwszy proces anarchistyczny w Polsce*, „Kurier Poranny”, 18 września 1924, s. 3.

¹¹⁰ M. Przyborowski, D. Wierchoś, *Machno w Polsce...*, s. 88.

¹¹¹ Organizacja krajowa starała się przekonać grupę we Francji, że działalność tej ostatniej powinna być podporządkowana potrzebom pierwszej. Z kolei grupa paryska była zdania, że należy propagować anarchizm wśród polskich robotników we Francji. Po powrocie do kraju mieliby oni zasilić szeregi organizacji. Problemu tego nigdy nie rozstrzygnięto jednoznacznie. *Zehn Jahre Geschichte...*, nr 7, s. 155.

¹¹² *2-gi Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników*, „Najmita”, nr 3, maj 1925, s. 5-6; R. Rucker, *Dyktatura czy rewolucja*, „Najmita”, nr 4, s. 3.

¹¹³ ACRZZ, Teczka osobowa Pawła Lwa Marka, List Tomasza Alfonsa Pilarskiego do Stefana Szwedowskiego, sygn. 1237 (b.p.).

¹¹⁴ R. Górski, *Z dziejów anarchosyndykalizmu w Polsce*, www.ozzip.pl/publicystyka/historia/501-anarchosyndykalizm-w-polsce (dostęp 09.01.2013); M. Przyborowski, *Wydawnictwo „Nowa epoka”...*, s. 100-105.

¹¹⁵ *Towarzysze! Robotnicy!*, „Najmita”, nr 5, lipiec 1925, s. 1.

¹¹⁶ „Walka” 1926, nr 1, s. 1.

¹¹⁷ J. Straszewski, *Anarchiści w Polsce...*; M. Przyborowski, *Wydawnictwo „Nowa Epoka”...*, s. 100-105.

¹¹⁸ E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista...*, s. 44.

skim ruchu anarchistycznym i też bardzo blisko współpracował między innymi z hiszpańskimi anarchistami przebywającymi we Francji – Bonawenturą Duruttim i Francisco Ascaso¹¹⁹. Dzięki tym kontaktom Goldberg miał możliwość uczestnictwa w nielegalnym kongresie hiszpańskich anarchistów we Francji, z którego sprawozdanie opublikował w „Najmicie”¹²⁰. Natomiast w kraju od stycznia 1926 roku grupa koordynacyjna zaczęła wydawać miesięcznik „Głos Anarchisty”. Był to kilkustronicowy maszynopis powielany techniką hektograficzną. Pismo drukowano w Krakowie w nakładzie kilkuset egzemplarzy¹²¹.

Wzrost liczby aktywnych grup w Warszawie oraz nawiązanie kontaktów z innymi ośrodkami stworzył konieczność przyspieszenia prac organizacyjnych w skali ogólnokrajowej. Wreszcie w okresie przewrotu majowego stwierdzono, że bez oficjalnego utworzenia federacji ruch anarchistyczny nie jest w stanie brać czynnego udziału w aktualnych wydarzeniach w kraju. W związku z tym w czerwcu 1926 roku grupa koordynacyjna, w porozumieniu z grupami lokalnymi, podjęła decyzję o zakończeniu swojej działalności i utworzeniu Anarchistycznej Federacji Polski. Zdecydowano także o zwołaniu na lipiec tego roku konferencji krajowej. Jeszcze tego samego miesiąca, z okazji 50. rocznicy śmierci Bakunina, wydrukowana została w kilku tysiącach egzemplarzy odezwa, rozprowadzana w warszawskich fabrykach, która sygnowana była po raz pierwszy podpisem: Anarchistyczna Federacja Polski¹²².

Konferencja krajowa odbyła się w Warszawie w dniach 24-26 lipca 1926 roku. Była to pierwsza okazja osobistego spotkania się i poznania wzajemnie swoich poglądów przez anarchistów z różnych stron kraju. W konferencji wzięli udział przedstawiciele grup z pięciu miast Polski: Warszawy, Krakowa, Przemyśla, Częstochowy oraz Wielkich Hajduków z terenu Górnego Śląska¹²³. Komisja organizacyjna przekształciła się w Sekretariat AFP i ośrodek koordynujący ruch w skali ogólnokrajowej. W jego trzosobowym składzie znaleźli się: Salomon Filmus, Löw Mejlach, Jan Straszewski i Aniela Wolberg, która była w nim do momentu wyjazdu do Francji w listopadzie 1926 roku. Nie wszystkie środowiska zgłosiły swój akces do AFP. Jednocześnie „Głos Anarchisty”, redagowany przez Sekretariat, stał się odtąd piśmie informacyjnym AFP¹²⁴. Według analizy dostępnych materiałów archiwalnych i opracowań można założyć, że poza Federacją pozostało środowisko skupione wokół Marii Orsetti i Jana Zawady sprzeciwiające się przekształceniu ruchu anarchistycznego w organizację polityczną.

AFP chciała być początkowo organizacją jednoczącą wszystkich anarchistów w Polsce, niezależnie od kierunków tej doktryny, z jaką sympatyzowali. W czasie

¹¹⁹ Tamże, s. 45.

¹²⁰ M. Ranko, *Kongres anarchistów hiszpańskich we Francji*, „Najmity”, nr 5, lipiec 1925, s. 5-6.

¹²¹ *Zehn Jahre Geschichte...*, nr 7, s. 156.

¹²² Tamże.

¹²³ Na konferencji nie było reprezentowanych kilka mniejszych ośrodków – *Po Konferencji Krajowej AFP*, „Głos Anarchisty”, nr 4, wrzesień 1926, s. 4-5; *Zehn Jahre Geschichte...*, nr 7, s. 156.

¹²⁴ *Zehn Jahre Geschichte...*, nr 7, s. 156.

prac konferencji nad platformą ideową jednomyślność osiągnięto drogą wzajemnego uzgadniania poglądów pomiędzy zwolennikami anarchosyndykalizmu i anarchokomunizmu. Wydaje się jednak, że już wówczas przewagę w federacji uzyskał kierunek anarchosyndykalistyczny¹²⁵. Do jego zwolenników zaliczali się bowiem wszyscy członkowie Sekretariatu oraz przeważająca część działaczy największego ośrodka anarchizmu w Polsce – Warszawy¹²⁶. Wiadomo też, że w całości anarchosyndykalistyczne były grupy z Przemyśla i Górnego Śląska¹²⁷. Wiele wątków w przyjętych przez konferencję uchwałach wskazywało na anarchosyndykalistyczną orientację programową AFP, choć niewątpliwie swoje odbicie znalazły tam również koncepcje anarchokomunistyczne¹²⁸. Do zwolenników anarchokomunizmu, obok części środowiska warszawskiego, należały grupy z Częstochowy, Krakowa i Tarnowa¹²⁹.

W sprawach organizacyjnych i propagandowych konferencja przychyliła się do stanowiska tej części działaczy, którzy uważali, że na tym etapie rozwoju ruchu AFP nie może posługiwać się metodami stosowanymi przez organizację o charakterze masowym i musi przybrać formę ściśle konspiracyjnych grup, prowadzących działalność samokształceniową oraz propagandową¹³⁰. Sprzeciwiono się propozycji wydawania częstych odezw w masowych nakładach i zdecydowano o publikowaniu ich tylko periodycznie jako „znak życia” ruchu¹³¹. Także plany stworzenia czasopisma przeznaczonego dla szerszego grona czytelników uznano za przedwczesne, postanowiono jednak wykorzystywać do propagandy w miarę możliwości łamy wszelkich pism legalnych¹³².

Dzięki powstaniu AFP ruch anarchistyczny mógł wreszcie zebrać owoce działalności propagandowej prowadzonej od dłuższego czasu w środowiskach młodzieży komunistycznej. Jej najbardziej zintensyfikowany okres przypadał na lata 1924-1926. Wśród działaczy Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej – KZMP anarchiści prowadzili intensywną propagandę ustną oraz dystrybucję własnych publikacji¹³³. Uświadamiali młodym komunistom prawdziwe oblicze bolszewickiej dyktatury w Rosji, krytykowali jednocześnie Komunistyczną Partię Polski za służalczość wobec Moskwy oraz centralistyczno-biurokratyczną formę organizacyjną tej partii¹³⁴. Alternatywę dla robotniczego ruchu rewolucyjnego miała stanowić federalistyczna budowa organizacji i akcja bezpośrednia¹³⁵.

¹²⁵ AAN, Komenda Policji Państwowej miasta Krakowa, sygn. 280/III-t.35, k. 69.

¹²⁶ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1199, k. 265.

¹²⁷ Tamże.

¹²⁸ Tamże, k. 265-266.

¹²⁹ Tamże, sygn. 1199, k. 134, 265, 356; sygn. 1032, k. 4, 6-9.

¹³⁰ *Po Konferencji Krajowej AFP...*, s. 4-5; *Zehn Jahre Geschichte...*, nr 7, s. 156.

¹³¹ *Po Konferencji Krajowej AFP...*, s. 4-5.

¹³² AAN, Komenda Wojewódzka Policji w Krakowie, sygn. 280/I-4, k. 70-74 i 78.

¹³³ AAN, Zbiór relacji działaczy ruchu robotniczego, Życie komuny więźniów politycznych w kobiecym więzieniu „Serbia” w Warszawie, Relacja Budzyńskiej Celiny, sygn. R-182, k. 5-6.

¹³⁴ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1199, k. 357.

¹³⁵ Tamże.

Bibliografia

Archiwa

Archiwum Akt Nowych

Instytucje wojskowe, Naczelne Dowództwo WP, 1918-1939
KC PZPR
Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Toruniu
Ministerstwo Administracji Publicznej
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
Zbiór relacji działaczy ruchu robotniczego
Zbiór akt osobowych działaczy ruchu rewolucyjnego
Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Życie”

Archiwum Narodowe w Krakowie

Starostwo Grodzkie Krakowskie
Prokuratura Sądu Okręgowego w Krakowie

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Urząd Wojewódzki Pomorski

Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

Fotokopie Akt Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza

Archiwum Prefektury Policji w Paryżu

Raporty prefekta policji

Biblioteka Narodowa

Materiały do Zet od Edwarda Czemia

Archiwum Centralnej Rady Związków Zawodowych

Teczka osobowa Józefa Dominko
Teczka osobowa Pawła Lwa Marka

Międzynarodowy Instytut Historii Społecznej w Amsterdamie

Spuścizna Ugo Fedeli

Zbiory autorów

Relacja Gołdy Konstantyn-Stettner spisana przez Guya Malouviiera, pt. *Le groupe anarchiste de Przemysł, Pologne (1920-1922)*
Straszewski J., *Anarchiści w Polsce – zarys historii ruchu*

Źródła drukowane, pamiętniki, wspomnienia

Dominko J., *Z minionych lat: wspomnienia działacza spółdzielcy z okresu pracy na terenie Lublina*, Warszawa 1945
Hirschauge E., *Troym in farvirklekning*, Tel Awiw 1964
Malkow P., *Zapiski komendanta Kremla*, Warszawa 1977
Marek P.L., *Na krawędzi życia, wspomnienia anarchisty, 1943-1944*, Kraków 2006
Marek P.L., *Początki ruchu zawodowego w Krakowie w 1945 r.*, [w:] *Wspomnienia działaczy związkowych 1944-1972*, red. M. Korniluk, Warszawa 1974
Młynarski Z., *Ludzie krakowskiego „Życia”*, [w:] *Cyganeria i polityka: wspomnienia krakowskie 1919-1939*, red. J. Bogucka-Ordyńcowa, Warszawa 1964
Woliniewska L., *Pierwsze lata w Związku Niezależnej Młodzieży*, [w:] *PPS wspomnienia z lat 1918-1939*, t. 2, red. J. Cesarski, Warszawa 1987

Prasa

„Der Sindikalist“, nr 24, 1925
„Der Sindikalist“, nr 35, 1925
„Die Internationale“, nr 6, April 1930
„Die Internationale“, nr 7, Mai 1930
„Głos Anarchisty“, nr 4, wrzesień 1926
„Głos Żydowski“, 31 maja 1918, nr 21
„Jutro“, nr 11, 27 IX 1924
„Kurier Poranny“, 18 września 1924
„Mać Parjadka“, nr 11 (29), 1994
„Najmita“, nr 3, maj 1925
„Najmita“, nr 4, 1925
„Najmita“, nr 5, lipiec 1925
„Słowo Pomorskie“, 8 III 1924, nr 57
„Stołeczny Kurier Wieczorny“, nr 32, 6 listopada 1924, Rok 1
„The New York Times“, 9 lipca 2014
„Walka“ nr 1, 1926
„Wyzwolenie“, 7 listopada 2007

Broszury

Czego chcą anarchiści?, Paryż 1924
Nelles D., *Internacjonalizm w trójkącie trzech krajów. Alfons Pilariski i anarchosyndykalizm na Górnym Śląsku podczas okresu międzywojennego*, Racibórz 2008

Zasady rewolucyjnego syndykalizmu, Gliwice 1923

Opracowania, artykuły specjalistyczne, monografie

- Bandrowski J., *Wściekle psy*, Warszawa 2005
- Chwedoruk R., *Syndykalizm rewolucyjny. Antyliberalna rewolta XX wieku*, Warszawa 2013
- Cwynar K.M., *Maria Paulina Orsetti – krzewicielka idei kooperantyzmu*, „Sofia” 2012, nr 12
- Dobrowolski H., *Ruch socjalistyczny wśród młodzieży Uniwersytetu Jagiellońskiego (1914-1918)*, [w:] *Postępowe tradycje młodzieży akademickiej w Krakowie*, oprac. H. Dobrowolski, M. Frančić, S. Konarski, Kraków 1962
- Fijałkowska B., *Borejsza i Różański. Przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce*, Olsztyń 1995
- Friszke A., *Adam Ciołkosz. Portret polskiego socjalisty*, Warszawa 2011
- Konarski S., *Maria Orsetti*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXIV, Wrocław i in., 1979
- Krasnaja kniga WCzK*, t. I, red. A.S. Wielidow, Moskwa 1989
- Krasucki E., *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza, biografia polityczna*, Warszawa 2009
- Łaniewski A., *Wizerunek anarchistów i anarchii na lamach „Robotnika” i „Naprzodu” (1892-1927)*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 4
- Pilch A., *Lewica akademicka na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*, t. I, red. C. Bobińska, Kraków 1964
- Potkański W., *Terroryzm na usługach lewicowych i anarchistycznych w Królestwie Polskim do 1914 roku*, Warszawa 2014
- Przyborowski M., *Wydawnictwo „Nowa Epoka” 1924-1930*, „Biuletyn Poznańskiej Biblioteki Anarchistycznej” 2007, nr 5
- Przyborowski M., Wierchoś D., *Machno w Polsce*, Poznań 2012
- Sawczenko W.A., *Nestor Machno*, Charkiw 2005
- Skirda A., *Nestor Machno. Kazak swobody (1888-1934). Graždanskaja wojna i Borba za wolnyje sowiety w Ukrainie 1917-1921*, Paryż 2001
- Wojciechowska J., *Maria Orsetti. Niestrudzona reformatorka*, Warszawa 1985
- Wojciechowski G., *Uniwersytet Ludowy*, [w:] *Komuniści. Wspomnienia o Komunistycznej Partii Polski*, Warszawa 1969

Internet

- Górski R., *Z dziejów anarchosyndykalizmu w Polsce*, www.ozzip.pl/publicystyka/historia/501-anarchosyndykalizm-w-polsce (dostęp 09.01.2013)
- Piechowski A., *Maria Orsetti*, mhs.org.pl/historia/leksykon-dzialaczy-spoldzielczych/orsetti-maria/ (dostęp 31.01.2015)

Summary

**The Polish anarchism in the years of 1918-1926.
On the way to establish the Anarchist Polish Federation**

This article concerns Polish anarchist movements after the end of I World War. It focuses on the attitudes of anarchy supporters to the existence of independent Poland, and to the communist regime in Russia as well as the communist activities in Poland. It also presents the directions of development of the Polish anarchism in after-war reality. The time-frame closing the article is the year 1926 when the May coup took place and the Anarchist Federation of Poland was established. Then the Polish anarchist movement achieved a new level of development and tried to expand its influence in a slightly modified way.

